

Několik příkladů krovů s podobnou konstrukcí na venkovských domech v okrese Ústí nad Orlicí

Petr Horák

Na úvod je třeba zmínit okolnosti vzniku dokumentace. Jedná se o nechráněné nemovité památky, do nichž nám byl umožněn přístup, protože byla chystána jejich demolice, či razantní zásah. Přístup byl zajištěn díky skvělé práci kolegů a zejména bývalé kolegyni Elišce Rackové, která prováděla urbanistické průzkumy a dokázala historickou, ale památkově nechráněnou vrstvu domů začlenit do náležitých dokumentů, se kterými pak dotčené úřady pracují (hlavně ORP Lanškroun a paní Heinrichová). Za to jim zde musím velmi poděkovat. Byť se jedná o domy, do kterých bychom se normálně nedostali, a byť proběhne dokumentace velkého rozsahu, tak druhou stranou mince je to, že přicházíme v podstatě ke smrtelné posteli.

Domy jsou náležitě zdokumentovány v režimu operativního průzkumu a dokumentace (OPD), ale dokumentace je tak rozsáhlá, že výstupy jsou na hraně stavebněhistorického průzkumu, a k domům se snažím zpracovat i drobnou archivní rešerši. Bohužel archiválií pro okres Ústí nad Orlicí není mnoho, neboť se jedná o dříve více německy mluvící oblast. Provedeno je vždy zaměření, fotodokumentace a odběry vzorků na dendrochronologické datování. Především díky poznatkům z této metody vznikl tento článek, který má za cíl prezentovat hlavně jeden typ krovové konstrukce. Analýzu zpracoval pan Tomáš Kyncl z DendroLabu Brno a i jemu je zde potřeba poděkovat. Dokumentaci mi pomáhali vytvořit kolegové z NPÚ, ÚOP V Pardubicích – Jitka Svobodová, Milan Křištof a Jana Pochmanová, kterým také děkuji za pomoc. Všechna OPD jsou uložena v archivu NPÚ, ÚOP V Pardubicích, kde je možné do nich nahlédnout.

Cílem článku je sledovat jeden specifický typ krovové konstrukce, který se v bývalé německojazyčné oblasti vyskytuje (samozřejmě s přesahy i dále). Jedná se o krokevní krovky hambálkové konstrukce, kdy konce krokví jsou odděleny od vazných trámů vloženým podélným trámem, který budeme označovat jako prahová vaznice. Jedná se o mezistupeň mezi hambálkovým a vaznicovým krovem. Není cílem článku sledovat celkový vývoj, ale spíše ukázat několik příkladů, které v budoucnu mohou posloužit k nějaké hlubší analýze. Byla by ale škoda nezminít i některé ostatní konstrukce domů.

Popis krovu

Jedná se o krovky používané nad obytnými domy a jsou tedy spíše jednoduché konstrukce. Jde o krokevní krovky hambálkové soustavy. Jsou ručně tesané a spoje jištěny dřevěnými kolíky. Krokve jsou spojeny na ostřích a vodorovně propojeny většinou jednou úrovní hambáleků a někdy i dvěma patry. Hambálky jsou do krokví zapojeny jednostranným rybinovým plátem. Dole jsou krokve osedlány na onu specifickou prahovou vaznici. Většinou je spoj z horní strany krokve jištěn kolíkem. Vaznice je uložena v podélném směru (váže krov – vaznice) na vazné trámy – stropní trámy (trámy v příčném směru). V dané oblasti je specifickým rysem užití dlouhých námětků, které obvykle začínají uprostřed krokví. Tento rys může souviset s horským prostředím, kdy domy byly o něco větší a širší, aby se vše vešlo pod jednu střechu a v zimě se nemuselo chodit ven. Vytažení pomocí námětky také vytvářelo chráněné zápraží. Krovky mohou a nemusí mít u štítů ve vrcholcích valbičky. Dalším lokálním rysem je mírně předstoupený štít, který chrání průčelí před nepřízní počasí. Někdy je zde podlomení. Krov také bývá nasazen symetricky na přízemí a přesahy stropních trámů vytvářejí na obou stranách kryté zápraží. Každý

Obr. 1. Albrechtice čp. 47, pohled na konstrukční řešení, uprostřed odspoda nahoru prahová vaznice, foto: Petr Horák, 2021

krov měl samozřejmě drobné odchylky, které v generálním popisu nejsou zohledněny a jsou uvedeny u jednotlivých domů.

Vaznice je konstrukční prvek, který se u nás do krovových konstrukcí vrací v 2. polovině 19. století v souvislosti s tzv. nádražní architekturou. Je to jiný typ než hambálková soustava. Námí sledovaný krov obsahuje prvky obou těchto typů. Jaký vliv měla tato soustava na vznik klasických vaznicových soustav, je otázkou do budoucna.

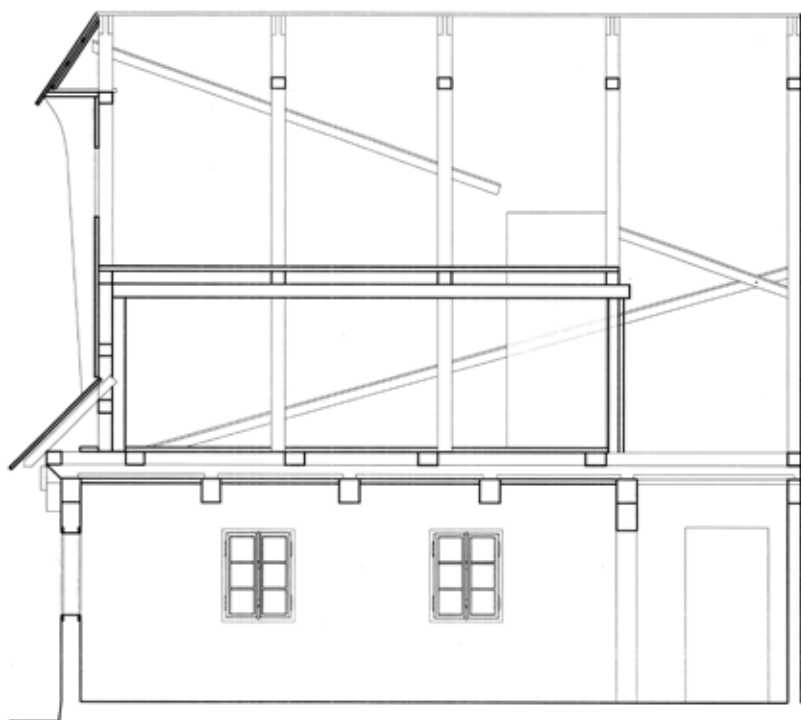
Častější variantou u hambálkových krovů nad jednoduchými stavbami je, že krokve jsou přímo čepovány do vazných trámů, které jsou zároveň stropními trámy. To nás může vést k úvahám nad odlišnostmi a (ne)výhodami obou krovů.

Zásadní rozdíl spočívá v tom, že soustava s prahovou vaznicí umožňuje jiný rytmus krokví a vazných (stropních) trámů. Jeho výhody lze jen odhadovat. Můžeme například uvažovat, že by se tím dal ušetřit nějaký materiál (většinou je méně krokví než vazných trámů). Montáž takového krovu byla možná o něco jednodušší. Kartami mohla zamíchat i protipožární opatření zaváděná od osvícenské doby 18. století. Krov je onou vaznicí v podstatě oddělen od konstrukce stropu, což bylo také jedním z cílů boje proti „ohnivému kohoutovi“. Opět se zde pouštím do čistě teoretických a ničím nepodložených úvah, za jejichž okomentování budu rád. Žádný krov jsem zatím nepostavil ani nehasil a zde by asi nejvíce pomohly zkušenosti z praxe.

Co je ale poměrně jasnější, je výskyt těchto krovů. Vyskytují se převážně v německojazyčné oblasti, ale můžeme je sledovat i v širším pásmu od oblasti Moravskotřebovska (méně častý) přes popisované území v okrese Ústí nad Orlicí až po Orlické hory, Krkonoše a Jizerské hory (zatím jen pozorovaný jev a nezdokumentovaný).

Obr. 2. Albrechtice čp. 47, řez příčný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 3. Albrechtice čp. 47, řez podélný, autor: Petr Horák, 2021

Pokud bychom žili v nacionálnějším prostředí a době, pak bychom z toho jistě vyvozovali, že se jedná o německý fenomén. Toto myšlení je již snad překonané, chlěvní dispozice však byla připisována právě domům obyvatel německé národnosti. Přitom je jasně dáno geografickým rozložením, kdy „německá kolonizace“ ve 13. století směřovala právě do neosídlených podhorských oblastí, kde bylo možné provozovat živočišnou výrobu, a ne rostlinou. Rovněž pojem „německá kolonizace“ je zavádějící, neboť se přesouvalo i české obyvatelstvo.

Můžeme odhadovat, že tento krovový fenomén se šířil tzv. odspodu a vycházel z praxe samotných tesařů. Právě oni byli nositeli těchto tradic a systémů. Často se jedná jen o automatické nekritické přebírání technik mladšími od starších a vysledovat tento fenomén v archivech nebude vůbec lehké. Připomíná to ústní lidovou slovesnost, kdy byla tradice předávána bez „dokumentů“. Konstrukce byla využívána u obyčejných staveb, ke kterým obecně existuje podstatně méně archiválií než ke stavbám kostelů, vrchnostenských staveb atp.

Nebo je možné, že sledovaná konstrukce vycházela z hlav školených inženýrů, kteří se v době přelomu 18. a 19. století začínají objevovat více a kteří nad krovy přemýšlejí trochu jinak? Já se domnívám, že je to ještě příliš brzy.

Albrechtice čp. 47

Z domu čp. 47 byl v době naší dokumentace dochován přední obytný díl a síň. Zadní díl byl ve 2. polovině 19. století zbourán a nahrazen novostavbou.

Dům se nachází v lánové vsi usazené podél potoka. Dle mapy stabilního katastru se jednalo o větší usedlost s navazující lánovou plužinou. Ta stoupá směrem na východ do poměrně strmého kopce, kterým je obec charakteristická. Sledovaný dům stojí na rozcestí. U okapové strany najdeme návesní prostor a u štítové strany cestu do polí. Původně šlo o trojprostorový objekt. Obytný díl je předělený příčkou na dvoutrakt. Menší prostor na západní straně byl naposledy využíván jako kuchyně. Všechny místnosti jsou vzájemně propojeny.

Přízemí je roubené s omítkou. Nároží zejména s rybinovým spojem a nahoře přesah zhlaví horní dvojice trámů (místní zvyk), a to i u vnitřní příčky. Všechny strany jsou tříosé. Před západní vstup do síně bylo přistavěno novodobé zádveří. V obytném dílu se nachází dvojice oken. Jedná se o klasicistní okna s původním kováním, kterými byl dům vybaven spolu i s dveřmi v 19. století. Jsou to okna špaletová, dovnitř a ven otvíravá, dvoukřídlá, šestitabulková s profilací rámu, s bambulkovými závěsy, se zavíráním na kličku a zástrče. Sondou na jižní fasádě byl odhalen otvor starších oken. Na severní straně do dvora je dvojice zaslepených oken a vstup z průchozí síně. Střecha je nasazena skoro symetricky na přízemí s přesahy nad oběma stranami. Štít (oddělený podlomením) má lichoběžníkový tvar prolomený dovnitř námětky ve vrcholku s kuklou. Uskupení oken

Obr. 4. Albrechtice čp. 47, drobný detail, díky němuž je snadno možné tento typ krovů rozpoznat, foto: Petr Horák, 2021

je 2 + 1 v bedněném štítu z prken s olištováním. Střecha je sedlová, krytá eternitovou šablonou, pod níž se nachází starší šindel.

Na půdu se vstupuje přes mladší dům. Nad síní najdeme mladší strop současný s novostavbou, krov je ale původní. Konstrukce odpovídá popisu v úvodu. Zvláštností ovšem je, že kroevní vazby jsou doplněny vaznými trámy, které jsou umístěny shora na prahovou vaznici vždy vedle krokví. Jedná se o jakési zdvojení příčných vazných prvků (tyto trámy a stropní trámy).

To jsem zatím jinde neviděl. Mohly sem být třeba vloženy dodatečně s uložením podlahy, která je na nich shora. Štít je zde řešen podlomením, které vynáší první vazba, která je vykonzolována před průčelní stěnu přízemí na vytrčené prahové vaznice. Charakteristickým znakem štítových vazeb, který nebyl zmíněn v úvodu, je, že mají kroky čepované do vazného trámu, který je výše než ostatní. Krokví je 5 párů. Stejně tak je stropních trámů i netypických „vazných trámů“. Rytmus je však odlišný. Dále je v krovu doplňkové podélné vázání pomocí dvou křížících se diagonálních latí v západní střešní rovině. Toto je vcelku běžné řešení užívané na venkovských domech a setkáme se s ním v různých oblastech. Budou ho mít i další uvedené krovy.

Tento krov má datum skácení prvku z krovu 1765/66. Roubení světnice je o něco starší, z let 1727/28.

Orličky čp. 82

Původně se jednalo o větší usedlost na terase mimo jádro lánové vsi nad cestou do Čenkovic. Doplněná byla v paralelní pozici stodolou. Dnes se z domu dochoval obytný díl a síň.

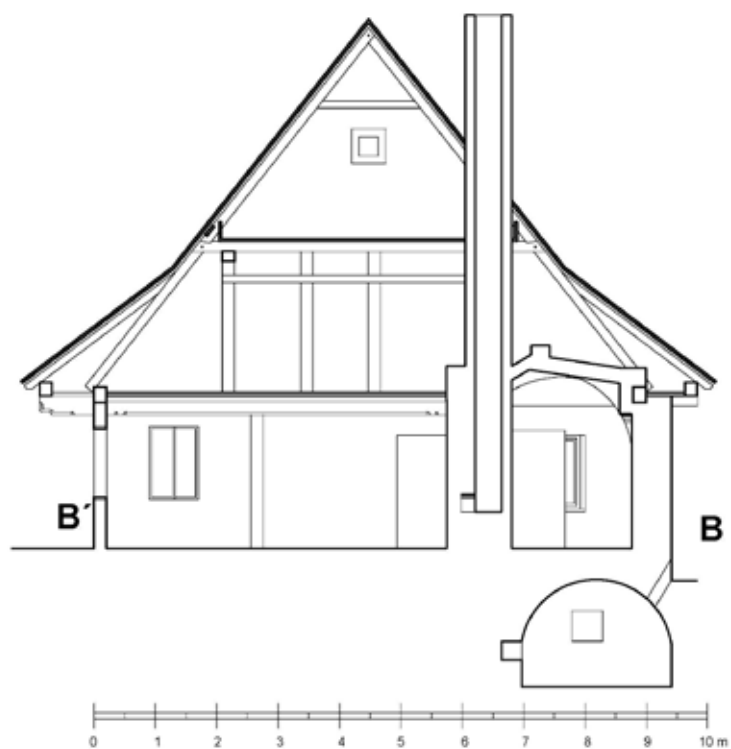
Na domě čp. 82 najdeme řadu regionálních prvků. Přízemí je řešeno dvoutraktově v obytném dílu. Menší světnička, původně i s funkcí černé kuchyně, je zděná (těleso kuchyně je zajímavé samo o sobě, ale není předmětem tohoto článku). Ostatní konstrukce včetně síně jsou zděné. Ve stěně mezi síní a dřívějším chlévem (dnes exteriérem) je dochovaný pozoruhodný dřevěný dvojitý portál se zdobným okosením sedlového tvaru. Na severní straně je dům doplněn ještě torzem podélného přístavku. Nárožní spoje roubení s přesahem zhlaví horní dvojice. Střecha je nasazena symetricky na přízemí (resp. byla před přezděním druhého traktu). Dnes chrání přesah zhlaví vazných – zde spíše stropních – trámů zápraží jen na jižní straně. Mají poměrně hustý sled a je jich zde celkem 9. Štít, který mírně předstupuje před přízemí, čímž ho chrání, má trojúhelníkový tvar, jenž je dovnitř prolomený zhruba v polovině námětky (vlastně pětiúhelník).

Krov je zde řešený identicky s popsáním univerzálním příkladem v úvodu. Kroky jsou osedlány na prahovou vaznici, která je nasazena na horní stranu stropních trámů a v úrovni roubené stěny. Kroky jsou doplněné dlouhými námětky. Krov má jednu úroveň hambálku, která je využita na skladování. Námětky jsou osedlány na okapovou vaznici a vytvářejí přesah nad zápražím. V jižní střešní rovině se nachází dvojice diagonálních latí, které jsou rovnoběžné. Štítová vazba opět řešena jako v Albrechticích čp. 47. Celkem je na domě dochováno 9 stropních trámů (3× ve stěně) a 6 vazeb s krokvemi. Druhotně byla do krovu vložena velice prostá dvojice stojatých stolic podpírajících hambálku, v přední části tvořící půdní světničku.

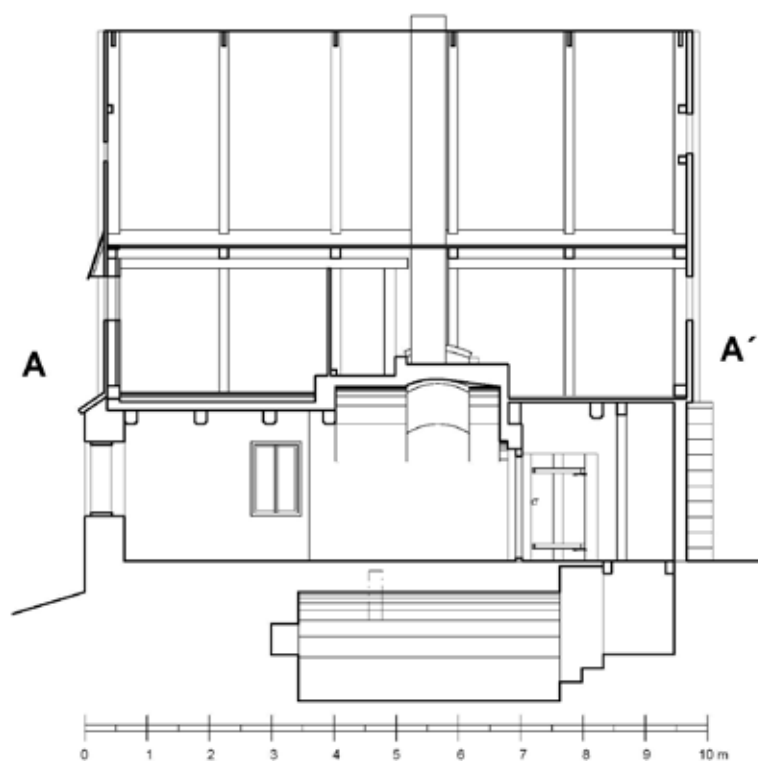
Všechny odebrané konstrukce jak z roubení, tak z krovu byly datovány do roku 1776/77.

Čenkovice čp. 203

Jedná se o trojdílný domkářský objekt v lánové vsi v nevýhodné poloze hned u potoka. Na kamenné podezdívce se sklepem, která využívá sklon terénu, stojí drobný roubený dům. Obsahuje opět řadu regionálních znaků. V západní části je světnice s dvojicemi oken v západní štítové straně a jižní straně, u které je ještě pavlač nad zemí. V severovýchodním koutě najdeme zbytky topného zařízení. Ve střední průchozí síní je pozůstatek níkové černé kuchyně. Drobná komora, osvětlovaná z jihu jedním oknem, je také roubená. Roubení světnice a zbytku domu se trochu liší, ale nakonec se ukázalo, že pocházejí ze stejné doby. Většina výplní roubení je historická nebo jen s drobnými novodobými zásahy. Střecha je nasazena symetricky na přízemí, štíty mírně před průčelím, přesah

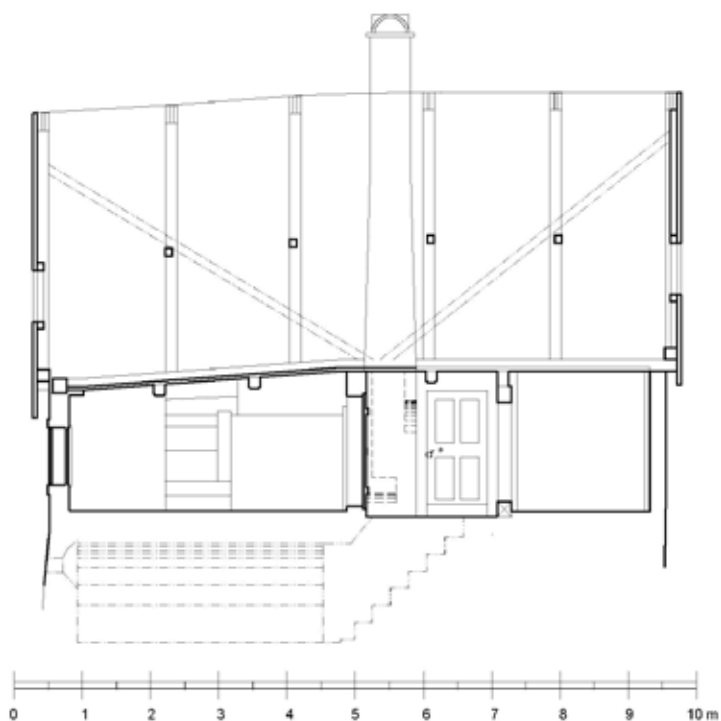
Obr. 5. Orličky čp. 82, řez příčný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 6. Orličky čp. 82, řez podélný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 7. Čenkovice čp. 203, řez příčný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 8. Čenkovice čp. 203, řez podélný, autor: Petr Horák, 2021

horní dvojice zhlaví trámového věnce. Štíty jsou trojúhelníkové, prolomené dlouhými námětky (pětiúhelník). Západní štít má uvnitř dochovaný původní štít ze širokých fošen a ve vrcholku se nachází zdobně skládaná lomenice.

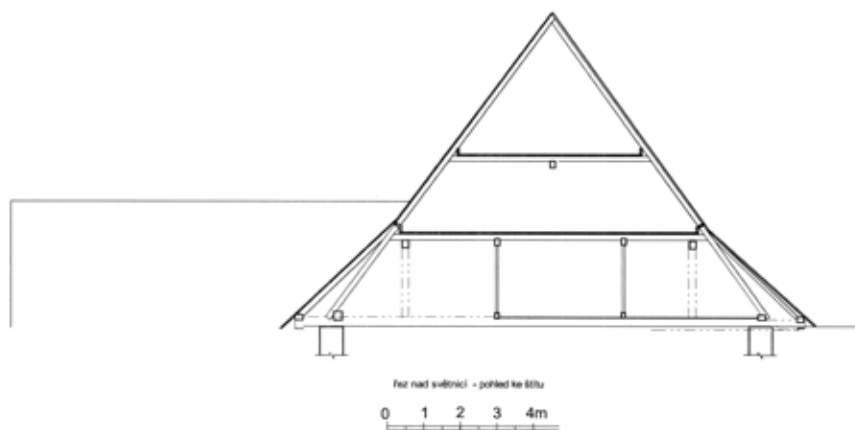
Krov je shodný s popisem v úvodu s prahovou vaznicí. Velice podobný krovu z nedalekých Orliček čp. 82. Má jedno patro hambáleků, je tesaný a bez značek. Štíty jsou opět vykonzolovány na ony vytrčené prahové vaznice a první pár krokví je čepován do vazného trámu uloženého mezi ně. Ostatní krokve jsou osedlány do prahové vaznice. V jižní střešní rovině najdeme dvojici diagonálních latí tentokrát do tvaru písmene V. Stropních trámů (včetně trámu ve stěnách) je 7 a krokví je 6 párů.

Roubení jak světnice, tak síně a komory je datováno stejně jako krov rokem 1798/99.

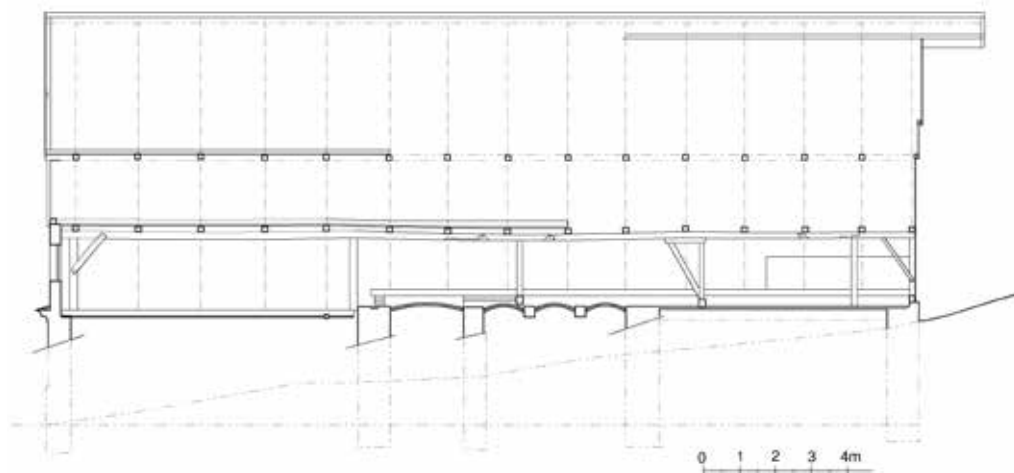
Dolní Morava čp. 25

Na průzkumu tohoto domu jsem se nepodílel a děkuji za něj kolegyním Svobodové a Stránské. Zde je uveden v rámci širších souvislostí.

Jedná se o velkou zděnou usedlost. Dispozice je čtyřdílná a v některých částech více-traktová. Dům zřejmě prošel většími přestavbami a vývojem. Střecha je sedlová s prolomením námětky. Kolmo ze strany se nachází přístavek chlévů, který částečně vstupuje i do krovu domu. Dvě patra hambáleků jsou využita ke skladování. Obsluha je zajištěna

Obr. 9. Dolní Morava čp. 25, řez příčný (zaměření J. Svobodová), autor: Petr Horák, 2021

Obr. 10. Dolní Morava čp. 25, řez podélný (zaměření J. Svobodová), autor: Petr Horák, 2021

pomocí nakládacího otvoru ve štítu (zajímavé konstrukční řešení, které je v oblasti také hojně zastoupeno; jedná se o záležitost spíše mladší ze závěru 19. století, či spíše z 1. poloviny 20. století). Hambálková patra jsou podepřena několika prostými stolicemi.

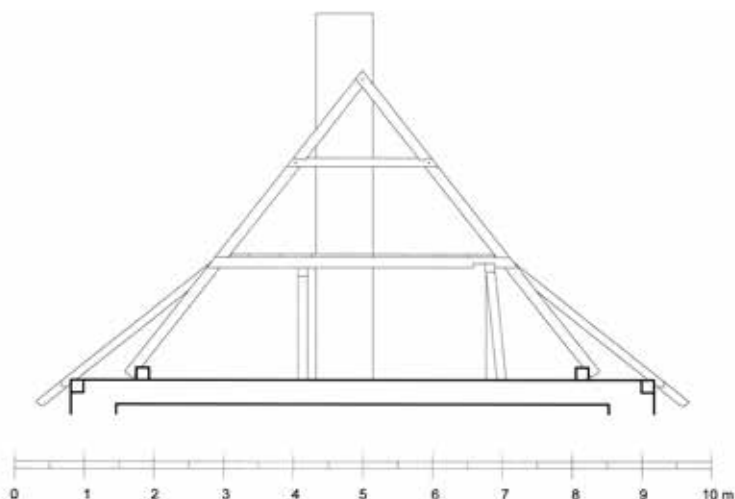
Krov je na svou dimenzi možná trochu subtilnější. Při adaptacích stropů přízemí došlo i k jeho narušení. O něco výše sem byla částečně vložena nová prahová vaznice a také byla přezděna spodní úroveň štítu. Dle informací majitele se jedná o úpravu z roku 1906. Krov opět obsahuje zavětrování diagonálními latěmi – jsou dvě a rovnoběžné.

Největším rozdílem oproti předešlým situacím je, že zde je konstrukce užitá na zděném domě.

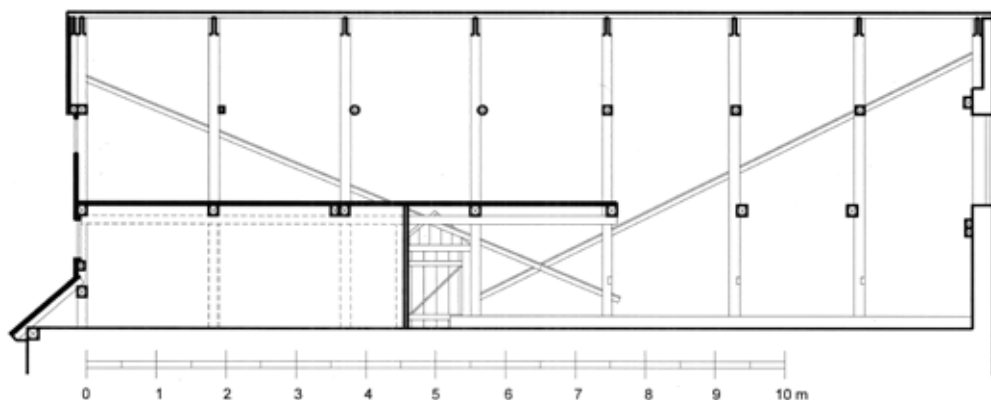
Z krovu bylo odebráno více vzorků a u všech byl zjištěn rok 1821/1822.

Horní Heřmanice čp. 95

Čp. 95 je menší zděný dům v lánové vsi naproti kostelu u potoka. Jeho přízemí bylo značně adaptováno ve 2. polovině 19. století. K původně trojdílnému a částečně vícetřakovému domu se podařilo dohledat několik starších fotografií. V roce 1912 je zachyceno řešení štítu shodné s nálezem v Čenkovicích čp. 203. Docela zajímavým zjištěním byla i změna okenních výplní. Ta byla měněna v podstatě s půlstoletým zpožděním. Tedy velmi stará okna byla měněna za stará: v roce 1912 drobnější čtvercová do kříže a v roce 1952 velká šestitabulková okna původem asi z 2. poloviny 19. století (nález na půdě).

Obr. 11. Horní Heřmanice čp. 95, řez příčný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 12. Horní Heřmanice čp. 95, řez podélný, autor: Petr Horák, 2021

Obr. 13. Lichkov čp. 61 – pohled do krovu na podélnou stranu nad obytným dílem; příčně nevedou žádné trámy, foto: Petr Horák, 2021

Zdejší krov má podlomení ve štítu, stejně jako u domu v Albrechticích čp. 47 a podobně jako krov v Horní Moravě čp. 25 je umístěný na zděné konstrukci. Je zde dvojitá úroveň hambálků. Na spodní je z větší poloviny úložná podlaha, půda byla totiž obsluhována z nakládacího vikýře v severní střešní rovině. Horní hambálky vypadají velmi utilitárně. Ve vazbách nad hospodářským dílem jsou také určité druhotné utilitární změny. Podobně jako v Orličkách čp. 82 byl prostor nad světnicí zobytněn a využit jako letní pokoj. Ten využíval konstrukci dvojítoch nesymetricky uložených a druhotně vložených stojatých stolic, které jsou pod úložnou podlahou pod hambálky (nikoliv na celou délku). Přední východní štít je bedněný (novodobě) a zadní je zděný. Podélné zavětrování vyztuženo dvojicí diagonálních latí v jižní střešní rovině. Latě se uprostřed dole kříží (jako v Albrechticích čp. 47).

Prahová vaznice byla potvrzena jen v jihovýchodní části. V jihozápadní byla odstraněna při výstavbě stropu světnice v 2. polovině 20. století. V severní části byla situace zakryta senem a nepřístupná.

Stropní trámy se zde v podstatě nenalézají. Buď byly odstraněny při změně stropů přízemí, nebo zůstaly skryté v konstrukci. Jinak je zde 8 párů krokví osedlaných na prahovou vaznici.

Krov se bohužel nepodařilo datovat. Dle dojmů a menšího opotřebení by mohl být z 19. století. Případně až z jeho druhé poloviny? Na mapě stabilního katastru z roku 1840 je pravděpodobně ještě zachycena jiná situace než dnes.

Letohrad čp. 153

Zde se jedná ještě o stále zpracovávanou věc. Čp. 153 je dům s venkovským vzhledem nalézající se ve městě hned u náměstí. Prošel velmi složitým stavebním vývojem, kdy se rozšiřoval všemi směry. Podařilo se nám datovat roubení jádra (světnice a síň) do roku 1702/03. Komora je nejspíše o něco mladší 1709/10. Konstrukce krovu se bohužel datovat nepodařilo, ale podle jeho uspořádání (má minimálně dvě fáze, z nichž mladší je nad komorou) je naprosto jasné, že s nejstaršími konstrukcemi nijak nesouvisí a je mladší. Dům byl později, asi v 2. polovině 19. století, zvětšen v podstatě o další trojdílný

dům směrem k náměstí, ale vše kompletně převrstveno novou střechou, která je velmi široká a nízká.

Je zde hned několik zajímavostí. Krov se skládá ze dvou částí (přední je námi sledovaná konstrukce s prahovou vaznicí), ty nejsou v úrovni stěn, ale jsou vtažené více dovnitř nad volný prostor – zde je to bezesporu vyvoláno velkou šířkou domu. Zadní část má hambálkový krov s krokvemi čepovanými do vazných trámů. Spojení krokví je vodorovné pomocí jedné úrovně hambáleků v přední části a dvou v zadní.

Lichkov čp. 61 a čp. 87

Při plošném průzkumu obce Lichkov se mi podařilo alespoň fotograficky zdokumentovat další podobné krovy u čp. 61 a 87. Vznikly přestavbou starší situace v 2. polovině 19. století – přezdění. U čp. 61 se zdá být konstrukce ještě o něco posunutá typově dál. Prahový rošt je tvořen dlouhou výměnou s krátkaty do okapových vaznic. Na krátkata je osazena prahová vaznice, nad stropem a nad klenbami tak nevede žádný vazný trám – všechny byly zřejmě odstraněny při zdění kleneb a stropů. Spíše než o systémové řešení se tak jednalo o adaptaci.